

Zdravie ohrozujúce rizikové správanie detí a mládeže

prof. PhDr. Ingrid Emmerová, PhD.

Pedagogická fakulta KU, Katedra pedagogiky a psychológie, Ružomberok

Príspevok približuje súčasný stav rizikového a problémového správania detí a mládeže s osobitným zreteľom na ohrozenie zdravia v Slovenskej republike. Prezentuje vybrané výsledky výskumu, ktorý bol realizovaný dotazníkovou metódou u učiteľov základných a stredných škôl na Slovensku. Poukazuje na nevyhnutnosť prevencie a jej realizátorov vrátane možností pediatrov v tejto oblasti.

Kľúčové slová: rizikové a problémové správanie, ohrozenie zdravia, prevencia, možnosti pediatrov v prevencii.

Risky behaviour of children and youth and health risks

The paper presents the current state of risky and problem behaviour of children and youth, with a particular focus on health risks in the Slovak Republic. It presents selected results of a research which was carried out by questionnaire method among primary and secondary school teachers in Slovakia. The paper points out the necessity of prevention and its implementers, including the possibilities of paediatricians in this area.

Key words: risk and problem behaviours, health risks, prevention, possibilities of paediatricians in prevention.

Úvod

Nevhodné správanie žiakov základných a stredných škôl je v súčasnosti často diskutovanou témou. Spektrum nevhodného – problémového či rizikového správania detí a mládeže je široké a neustále sa mení. Súčasnú situáciu dokresľujú okrem oficiálnych štatistických údajov z rôznych zdrojov (napr. zdravotnícke ročenky, výkazy úradov práce, sociálnych vecí a rodiny, štatistiky kriminality a pod.) aj výsledky školských výskumov (1, 2).

V oblasti školskej prevencie sa častejšie používa pojem **rizikové správanie**, čo sa prejavuje aj v strategických dokumentoch, metodických pokynoch a ďalších materiáloch. Rizikové správanie zahŕňa široký okruh maladaptívneho správania, čo môže spôsobovať určitú nejednoznačnosť.

U žiakov základných a stredných škôl ide o rôzne druhy nevhodného – problémového správania, ktoré sa ešte nemusí zaraďovať do

skupiny porúch správania či sociálnopatologických javov. Z pohľadu pedagogických a odborných zamestnancov škôl je pre nevhodné, provokujúce, agresívne či nedisciplinované správanie žiakov adekvátne označenie **problémové správanie** žiakov. Problémové správanie môže byť aj symptómom zdravotného alebo sociálneho znevýhodnenia dieťaťa alebo jeho nadania.

Súčasný stav rizikového, resp. problémového správania detí a mládeže a zdravotné riziká

Súčasný stav zdravia ohrozujúceho rizikového, resp. problémového správania žiakov základných a stredných škôl v Slovenskej republike možno priblížiť cez výsledky výskumu, ktorý sme realizovali v mesiacoch október 2022 až marec 2023. Dotazníkovou metódou sme uskutočnili **výskum u učiteľov základných a stredných**

DECLARATIONS:

Declaration of originality:

The manuscript is original and has not been published or submitted elsewhere.

Ethical principles compliance:

The authors attest that their study was approved by the local Ethical Committee and is in compliance with human studies and animal welfare regulations of the authors' institutions as well as with the World Medical Association Declaration of Helsinki on Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects adopted by the 18th WMA General Assembly in Helsinki, Finland, in June 1964, with subsequent amendments, as well as with the ICMJE Recommendations for the Conduct, Reporting, Editing, and Publication of Scholarly Work in Medical Journals, updated in December 2018, including patient consent where appropriate.

Conflict of interest and financial disclosures:

None.

Funding/Support:

None.

Cit. zkr: **Pediatr. praxi.** 2024;25(2):96-99

<https://doi.org/10.36290/ped.2024.019>

Článek přijat redakcí: 1. 11. 2023

Článek přijat k tisku: 12. 12. 2023

prof. PhDr. Ingrid Emmerová, PhD.

ingrid.emmerova@ku.sk

škôl na Slovensku (N 384 respondentov), zastúpené boli všetky kraje. Výsledky ohľadne výskytu zdravie ohrozujúceho problémového správania žiakov a ich frekvencie prezentujeme v tabuľke 1.

Výsledky výskumu prezentujú z pohľadu učiteľov výrazné rozšírenie rizikového, resp. problémového správania u žiakov základných a stredných škôl. Ich sprievodným javom je množstvo negatív vrátane možných dopadov na zdravie.

Závery nášho výskumu potvrdili, že závažným problémom v súčasnosti zostáva experimentovanie žiakov základných a stredných škôl s návykovými látkami, tak legálnymi, ako i nelegálnymi. Často ide o nefunkčnú copingovú stratégiu. Experimentovanie s návykovými látkami predstavuje veľké nebezpečenstvo vzniku závislosti. Akékoľvek užitie (vrátane prvokontaktu) môže mať za následok vznik akútnej intoxikácie a nieť riziko ťažkých otráv a ďalších problémov. Riziká užívania návykových látok sú rôzne. K najzávažnejším patria riziká zdravotné, pretože návykové látky (legálne i nelegálne) sa radia medzi rizikové faktory vzniku celého radu chorôb. Možno medzi ne zaradiť riziká pre psychické zdravie, ohrozenie kardiovaskulárneho systému, ďalej dýchacieho systému, poškodenie obličiek a i. Ďalšie riziká má injekčné užívanie návykových látok, ktoré sa spája s nebezpečenstvom šírenia hepatitídy či HIV. Nezanedbateľné sú aj úrazy a násilie (užívatelia sú tak obeť, ako aj agresori). Návykové látky sa často vyskytujú pri samovraždách a samovražedných pokusoch. Intoxikácia návykovou látkou môže vážne ohroziť zdravie a niekedy i život mladého človeka.

Podľa výsledkov nášho výskumu je najrozšírenejším problémovým správaním žiakov **fajčenie** tabakových cigariet, vyšší výskyt uvádzali učители stredných škôl ako základných. Aktivne i pasívne fajčenie tabakových cigariet so sebou prináša mnohé zdravotné riziká. Napriek legislatívnym obmedzeniam (napr. zákaz predaja cigariet osobám mladším ako 18 rokov) ide o návykovú látku pre deti a mládež dostupnú – cenovo i fyzicky. Naše zistenia korešpondujú s výsledkami medzinárodného výskumu o zdraví školákov Health Behaviour in School-aged Children, ako aj Prieskumu TAD u žiakov základných

Tab. 1. Výskyt problémového správania žiakov základných a stredných škôl z pohľadu učiteľov (N = 384)

Výskyt problémového správania	nikdy		1 – 2x za rok		1 – 2x za mesiac		veľmi často, týždenne		priemer AM
	n	%	n	%	n	%	n	%	
fajčenie	68	17,71	148	38,54	22	5,73	146	38,02	2,64
pitie alkoholu	170	44,27	180	46,88	30	7,81	4	1,04	1,66
užívanie nelegálnych návykových látok	220	57,29	138	35,94	26	6,77	0	0	1,49
správanie s rysmi nelát. závislostí	195	50,78	124	32,29	25	6,51	40	10,42	1,77
agresívne správanie	46	11,98	147	38,28	100	26,04	91	23,70	2,61
šikanovanie	58	15,10	252	65,63	53	13,80	21	5,47	2,10
kyberšikanovanie	180	46,88	163	42,45	30	7,81	11	2,86	1,67
samovražedné konanie	286	74,48	97	25,26	1	0,26	0	0	1,26
sebapoškodzovanie	189	49,22	183	47,66	12	3,12	0	0	1,54
poruchy príjmu potravy	171	44,53	199	51,82	14	3,65	0	0	1,59
rizikové sexuálne správanie	270	70,31	101	26,30	12	3,13	1	0,26	1,33
záškoláctvo	84	21,88	121	31,51	99	25,78	80	20,83	2,46
krádeže	177	46,09	189	49,22	18	4,69	0	0	1,59
extrémistické prejavy	244	63,54	111	28,91	27	7,03	2	0,52	1,45
vandalizmus	122	31,77	167	43,49	72	18,75	23	5,99	1,99

a stredných škôl a ich učiteľov a Európskeho školského prieskumu o alkohole a iných drogách (ESPAD).

Odborníci (3, 4) upozorňujú na nové formy užívania nikotínu žiakmi (zahrievaný tabak, nikotínové sáčky, elektronické cigarety), ktoré žiaci vnímajú ako „neškodné“. Naši respondenti – učители, poukazovali aj na trend žuvania tabaku, tak u chlapcov, ako aj dievčat.

Pitie alkoholu žiakmi potvrdili vo výskume učители základných aj stredných škôl. Alkohol je návyková látka legálna a v spoločnosti tolerovaná, má významný podiel pri intoxikáciách detí a mládeže. Možno upozorniť na niektoré rizikové trendy v súvislosti s pitím alkoholu u detí a mládeže. Osobitne nebezpečné je nárazové pitie, tzv. binge drinking, keď mladí ľudia v krátkom čase vypijú veľké množstvo alkoholu s cieľom čo najrýchlejšie sa opiť. Ďalej tzv. drunkorexia, keď človek znižuje svoj energetický príjem z potravy, aby mohol vypiť viac alkoholu (keďže alkohol je kalorický), môže ísť aj o šetrenie finančných prostriedkov určených na stravu (typické pre deti a mládežna internátoch), aby sa mohli minúť na alkohol. Ďalším nebezpečným trendom, najmä u mládeže, je pitie alkoholu spolu s energetickými nápojmi.

Deti a mládež majú osobné skúsenosti okrem legálnych návykových látok aj s nelegálnymi, čo z pohľadu pedagógov potvrdili výsledky nášho výskumu. Medzi nelegálnymi látkami dominuje marihuana. V Českej republike podobne ako na Slovensku je extáza po marihuane druhou najčastejšie

vyskúšanou návykovou látkou, odborníci (5) uvádzajú, že hlavným rizikom pri intoxikácii alebo netolerancii je rozvoj sérotonínového syndrómu, hypertermia a vznik významnej arytmie.

Žiakov základných a stredných škôl ohrozujú aj tzv. nelátkové závislosti. **Správanie s rysmi nelátkových závislostí** uviedlo vyše 49 % respondentov – učiteľov. Ide o takú podobu návykovej choroby, keď sa závislosť nevytvorila od konkrétnej látky, ale od určitej činnosti a ďalších faktorov, ktoré sú s touto činnosťou spojené. Podstatou týchto porúch je chorobná túžba, návykovosť a kompulzivnosť. U dospievajúcich ide často o problém v súvislosti s online prostredím. V tejto vekovej kategórii najčastejšie ide o nadmerné používanie internetu, nie závislosť. Nadmerné používanie však jednotlivci škodí a môže sa rozvinúť excésívne používanie internetu až vyslovene návykové závislostné správanie (internetová závislosť). Pri excésívnom používaní internetu ide o nadmerné používanie internetu, ktoré vedie ku komplikáciám v rôznych oblastiach života. V oblasti zdravia môže ovplyvniť fyzické i psychické zdravie (sedavý životný štýl, nadváha, bolesti hlavy a chrbtice, zhoršenie zraku, chybné držanie tela, narušenie spánkového rytmu a pod.).

V tejto súvislosti je vhodné upozorniť aj na riziká online výziev (tzv. challenges). Okrem pozitívne zameraných však existuje veľké množstvo výziev, ktoré môžu (osobitne vo vekovej kategórii detí a mládeže) spôsobiť

vážnu psychickú či fyzickú ujmu. Ich podstatou je zapojiť sa do plnenia nebezpečných úloh s následným natáčaním a zverejnením na internete.

Závažnou skutočnosťou sú výsledky, ktoré sa týkajú **agresívneho správania a šikanovania žiakov**. Výskyt agresívneho správania veľmi často, týždenne uviedlo 23,7% a šikanovania 5,5% učiteľov, 1 – 2x za mesiac to bolo 26% pri agresívnom správaní a 13,8% pri šikanovaní. Naše empirické zistenia potvrdili aj trend prenosu agresívneho správania do kyberpriestoru. **Kyberšikanovanie** nikdy nezaznamenalo 46,9% učiteľov.

Okrem možných poranení pri fyzickom útoku patria k výrazným zdravotným rizikám psychické následky (stres, depresie). Obete šikanovania sa neraz pokúsia o samovraždu. Strohmeier a Gradinger (6) poukázali na skutočnosť, že vyššia úroveň kybernetickej viktimizácie je spojená so zvýšenými somatickými problémami.

U žiakov základných a stredných škôl sa vyskytuje aj **autoagresívne správanie**. Medzi autoagresívne prejavy patrí sebaopoškodzovanie, samovražedné pokusy a samovraždy, vo výskume sme zisťovali frekvenciu ich výskytu podľa učiteľov. Samovražedné pokusy u žiakov uviedlo spolu 98 učiteľov a sebaopoškodzovanie až 195 respondentov.

Naše zistenia ohľadne samovražedného konania žiakov korešpondujú s oficiálnymi štatistickými údajmi z Národného centra zdravotníckych informácií (7). Samozrejme, je nutné brať do úvahy istú latenciu samovražd a samovražedných pokusov (napr. skryté samovraždy a samovražedné pokusy pod vplyvom návykovej látky). Počty samovražedných pokusov sú oproti dokonaným samovraždám vyššie.

Poruchy príjmu potravy sú závažnými javmi, ktoré sa vyskytujú aj u detí a mládeže (teda žiakov základných a stredných škôl), čo potvrdili aj výsledky nášho výskumu. Predstavujú vážny problém, pretože ohrozujú zdravie a dokonca niekedy aj život človeka. Poruchy príjmu potravy sa liečia na psychiatrii. V Slovenskej republike sa podľa údajov Národného centra zdravotníckych informácií dievčatá, ako i chlapci liečili a liečia s diagnózou F50 vo vekových kategóriách do 14 rokov aj od 15 do 19 rokov. Jednoznačne dominujú dievčatá. Podobne výsledky HBSC potvrdili,

že za posledné štyri roky sa výskyt príznakov porúch príjmov potravy zvýšil (8).

Rizikové sexuálne správanie žiakov možno podľa výsledkov nášho výskumu považovať za ojedinelé. Miovský (9) za sexuálne rizikové správanie považuje súbor behaviorálnych prejavov sprevádzajúcich sexuálne aktivity a vykazujúcich preukázateľný nárast zdravotných, sociálnych a ďalších typov rizík, ako aj fenomény kombinujúce viac typov rizikových prejavov. K rizikovému sexuálnemu správaniu žiakov možno zaradiť: predčasný sexuálny život, nezrelosť jedného či oboch partnerov, promiskuitu, nadväzovanie sexuálnych kontaktov s neznámymi osobami, prostitúciu, zverejňovanie intímnych fotografií alebo videí na webe a i. Pri kombinovaní s ďalším druhom rizikového správania je to najmä s užívaním alkoholu a ďalších návykových látok.

K rozšírenému problémovému správaniu podľa našich výsledkov patrí **záškoláctvo**, úmyselné bezdôvodné vynechávanie školskej dochádzky, dieťa sa zámerne snaží vyhnúť sa školským povinnostiam. Ide o porušenie jedného zo základných pravidiel, ktoré vymedzujú úlohu žiaka, pretože jeho povinnosťou je chodiť do školy. Záškoláctvo má charakter vyhýbavej reakcie, jeho cieľom je vyhnúť sa nepríjemným školským povinnostiam, môže to byť aj strach zo skúšky či strach zo šikanovania. Môže mať však aj charakter dobrodružstva. Záškoláci trávajú svoj nadobudnutý voľný čas rozličným spôsobom, od relatívne neškodného sledovania televízie či čítania doma cez túlanie sa (individuálne alebo s partiou) až po fajčenie, pitie alkoholu, experimentovanie s nelegálnymi návykovými látkami, návštevu pohostinstiev a herní, dokonca dopúšťanie sa delikventného správania.

Záver

Výsledky nášho výskumu z pohľadu pedagógov potvrdzujú výskyt rizikového a problémového správania u žiakov základných a stredných škôl. K limitom nášho výskumu patrí skutočnosť, že išlo o prevalenciu rizikového správania žiakov z pohľadu učiteľov. Učelia môžu svojím pohľadom nadsadiť alebo naopak podhodnocovať výskyt rizikového správania žiakov. Napriek tomu

možno konštatovať, že súčasná situácia si vyžaduje, aby sa tejto oblasti venovala intenzívna pozornosť najmä **z preventívneho hľadiska**. Ako uvádzajú Kabíček a Hamanová (10) komunikácii s dospelajúcim sa učiteľ, psychológ alebo lekár učí celý život – na jednej strane treba byť priateľský, pozorný a empatický, na druhej strane zosobňovať autoritu, ktorá dospelajúceho privedie k zodpovednosti, nevyhnutnosťou je dobrá znalosť problematiky.

Škola, predovšetkým základná, má dôležitú úlohu, keďže ju navštevuje celá populácia vo veku od 6 rokov okrem ojedinelých výnimiek. V škole je preto nevyhnutné vykonávať prevenciu rizikového, resp. problémového správania. Pri realizovaní prevencie rizikového či problémového správania je nutné klásť dôraz na jej systematickosť, premyslené koordinované plánovanie a profesionalizáciu.

Realizátori prevencie môžu byť okrem zamestnancov školy aj **odborníci z externého prostredia**, vtedy majú žiaci príležitosť vypočúť si rôzne fakty aj od iných ľudí, majú možnosť porovnávať a korigovať získané informácie a svoje postoje. **Pediatr** môže zohrať aktívnu úlohu v oblasti prevencie – ako odborník, ktorý dokáže adekvátne komunikovať s vekovou kategóriou detí a mládeže. Je vhodné, aby uskutočňoval besedy na školách na tému zdravotných dopadov rizikového a problémového správania. Okrem toho zohráva úlohu aj pri depistáži jednotlivých foriem rizikového správania. Ak pediatri v ambulanciách zistia napr. užívanie návykových látok, majú možnosť odporučiť ohrozenému mladému človeku ďalšiu profesionálnu pomoc a poslať ho k špecialistovi.

V rámci školskej prevencie je potrebné venovať pozornosť zdravotným rizikám problémového správania. Plánovať, zaraďovať a realizovať preventívne aktivity aj na témy, ako sú poruchy príjmu potravy či excesívne používanie internetu.

V oblasti prevencie sexuálne rizikového správania možno súhlasiť s odborníkmi (11), že komplexná sexuálna výchova sa ukázala ako účinná a efektívna pri spolupráci medzi zdravotníckymi službami a formálnymi inštitúciami, ako sú školy. Aj v oblasti prevencie ďalších negatívnych javov je potrebný

celospoločenský prístup a koordinované celospoločenské úsilie. Akcentuje sa požiadavka profesionalizácie prevencie v školskom prostredí, najmä v súvislosti s profesionálnym zabezpečovaním prevencie

prostredníctvom erudovaných odborníkov, ako aj dôsledné riešenie prvých prejavov rizikového či problémového správania, aby sa neprehlbovali a nespôsobili vážnejšie zdravotné problémy.

Príspevok je výstupom projektu

KEGA 012KU-4/2022

Bezpečnosť školského prostredia –

nová výzva pre rozvoj vybraných kompetencií

učiteľov základných a stredných škôl.

LITERATÚRA

1. Čerešník M, Tomšík R, Čerešníková M. Risk Behaviour and Attachment of Adolescents in Lower Secondary Education in Slovakia. TEM Journal. 2017;6(3):534-539. DOI: 10.18421/TEM63-14.
2. Emmerová I. Výskum rizikového a problémového správania žiakov základných a stredných škôl. Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae. 2022;21(1):9-18. DOI: 10.54937/ssf.2022.21.1.9-18.
3. Králíková E. Kouření, tabák, nikotin, děti a dospívající. Pediatr. praxi. 2021;22(4):253-255. DOI: 10.36290/ped.2021.052
4. Štěpánková L. Léčba závislosti na nikotinových sáčcích u dětí a dospívajících – dvě kazuistická sdělení. Pediatr. praxi. 2023;24(2):105-106. DOI: 10.36290/ped.2023.031.
5. Nowakova M, Trávníček B, Frelich M, Pavlíček J. Akutní jaterní selhání po intoxikaci MDMA (extáze). Pediatr. praxi. 2023; 24(1):53-56. DOI: 10.36290/ped.2023.021.
6. Strohmeier D, Gradinger P. Cyberbullying and cyber victimization as online risks for children and adolescents. Eur. psychol. 2022; 27(2):141-150. DOI:10.1027/1016-9040/a000479
7. Samovraždy a samovražedné pokusy v SR. Bratislava. Dostupné na: <http://www.nczisk.sk>.
8. Madarasová Gecková A, Husárová D, et al. Sociálne determinanty zdravia školákov HBSC – Slovensko – 2021/2022. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika 2023. DOI: 10.33542/SDZ-0214-5.
9. Miovský M a kol. Prevence rizikového chování ve školství. Praha: UK 2015: 328 s.
10. Kabiček P, Hamanová J. Záver – možnosti prevence syndromu rizikového chování v dospívání. In: Kabiček P, Csémy L, Hamanová J a kol. Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví. Praha: Triton 2014:333-334.
11. Badriah S, Tambuala F, Herlinah L, et al. The effect of comprehensive sexual education on improving knowledge, attitudes, and skills in preventing premarital sexual behavior in adolescents. Kontakt. 2023;25(1):50-56. DOI: 10.32725/kont.2023.004.